

Полксения Петрова/*Polikseniya Petrova*

ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА
СТАБИЛИЗИРАНЕ НА ВОЕННОСЪДЕБНАТА ЧАСТ
ДО БАЛКАНСКИТЕ ВОЙНИ
(1912–1913 г.)

*Historical Prerequisites for the Stabilization
of the Military-Judicial unit until the Balkan Wars
(1912–1913)*

This article traces a significant point in the process of creating military court of Bulgaria in the period from the Liberation (1878–1879) until the Balkan Wars (1912–1913). Along with the establishment and modernization of the New Bulgarian army is developing a trend towards stabilization of the military courts. The most active catalyst for the development of law appear to be political twists and turns in the young Bulgarian state. And they are very dynamic. The creation and strengthening of the military legal system is a continuous process, covering mainly the last two decades of the XIX and XX century, but most actively occurs the activity of Bulgarian lawmakers on legal regulation of the military situation. Particular attention is paid to the dynamics of the changes up to the adoption of Military Criminal Law and Military Court Law (1887 and 1889 year), but is passed the idea that the activity of military courts is developing, until the early twentieth century as a priority, under political expediency. A true stable organization with a clear distinction of specific rights and duties shall be regulated more clearly and strongly on the eve of the First Balkan War (1912–1913).

And it all happens on the background of lack of development of criminal jurisprudence in Principality (Kingdom) Bulgaria, thanks to the creative activity of individual representatives of military jurisprudence. Thus progressively built on the beginnings of the Turnovo Constitution of military jurisprudence will have to face a trial to resolve problems in penalize military rebellion yet in 1913 year.

Key words: military courts, Military Criminal Law, Military Court Law, legal regulation of the military situation.

От възстановяването на българската държавност през 1878–1879 г. до Балканските войни (1912–1913 г.), паралелно с толкова разноликите процеси по създаване и модернизирание на силна масова българска армия и с

постепенната ѝ подготовка за война, се развиват и тенденциите към укрепване и стабилизиране на нейната военносъдебна част. Редом със специфично армейските конструктивни и деструктивни проблеми, съпътстващи цялостно прогресивното развитие на войската както до Съединението (1885 г.), така и след него, изключително силно влияние върху стабилизирането и укрепването на военноправосъдната система оказват резките поврати в политическия живот на държавата. Те не са единственият фактор, катализиращ развитие на национална военна юриспруденция и на собствена система на военно правораздаване, но са със сигурност най-мощният генератор преди всичко за активно нормотворчество и за създаване на кадрови потенциал, способен да решава задачи на правораздаването и да бъде блюстител на дисциплината. Този тип резки поврати рефлектират най-осезаемо в потребността армията като най-сигурен силов фактор да не страни от гражданския живот, а да съдейства за неговото конституционно реанимиране.

Приоритетно в съзидателността по създаването и стабилизирането на военносъдебната система в новата българска държава участва практиката по принудителното въвеждане в страната на военно положение. Чрез него и чрез механизмите на военните съдилища, както по време на княжеския режим на пълномощията (1881–1883 г.) и политическата криза (1886–1887 г.), така и в по-спокойните години на съзидание, към началото на Балканските войни в страната има вече изградена една стабилна военносъдебна част. Точно тази част събитията ще поставят пред сериозните изпитания да решава проблеми по санкциониране на войнишките бунтове и за подобряване на армейската дисциплина, както през 1913 г., така и по време на „голямата война“ (1915–1918 г.). В този смисъл практиките по решаване на мирновременните проблеми на военното положение играят ролята на предпоставки за стабилизиране на системата.

Според съвременния изследовател, познавач на правно-историческата материя, Николай Проданов, военното положение е извънреден мирновременен управленски механизъм, чиито най-съществени характеристики се определят от преминаването на властовите правомощия от административния, полицейски и съдебен апарат в ръцете на военните¹. Това се провокира изключително от партийно-политическите сблъсъци в държавата, в рамките на която най-ясно се откроява военният фактор като силов гарант за запазване единството на държавата. Поради това се налага най-напред да се обърне по-голямо внимание върху този именно механизъм, като се види неговото въздействие в хронологичен план. След това е нужно да се хвърли светлина върху нормативната база за военните съдилища в навечерието на Балканската война, а накрая би следвало да се дадат и известни обобщения за субективния фактор, ръководил Военносъдебната част в навечерието на 1912–1913 г.

В началния етап от функционирането на този механизъм, а това е времето до към края на 80-те г. на XIX в., правният статут на военното положение, се

определя от руския Военен устав за наказания (ВУН) от 27 март 1875 г. и от руския Военно-съдебен устав (ВСУ) от 15 май 1867 г. Тези два руски устава, създадени в страна, в която властва абсолютна монархия, регламентират норми, които би трябвало да се хармонизират с началата на модерната за онова време Търновска конституция. А това няма как да не води до сериозна колизия в правната система.

Нека проследим нормативната уредба, която поставя началата на регламентираното участие на военносъдебната система в екстремални ситуации до началото на Първата балканска война от 1912–1913 г., като хвърлим кратък поглед и върху устройството на военните съдилища в навечерието на големите събития.

С указ № 5 от 10 юли 1879 г. княз Александър I Български (Батенберг) на основание членове 47 и 76 от Търновската конституция определя престъпленията, за които ще се съдят цивилни и военни лица в дадената територия на държавата, където има обявено военно положение². Със същия този указ се дава разрешение на военния командир, който отговаря за съответния регион, да учреди полеви военен съд за решаване на делата на лицата, привлечени под отговорност, както и правото да утвърждава окончателно всички присъди на военния съд. Ако внимателно се вникне в съдържанието на чл. 47 и чл. 76 („Ако би държавата да се заплашва от някоя външна или вътрешна опасност, а Народното събрание не би могло да се свика, то само в такъв случай Князът, по представление на Министерския съвет и под обща отговорност на министрите, може да издава наредби и да прави разпореждания, които имат задължителна сила като закон. Такива извънредни наредби и разпореждания се представят за одобрение на първото свикано след това Народно събрание” и „Ако би се появили някои събития, които би могли да нарушат обществената безопасност, то Князът може да спре в цялото Княжество или в отделни места действието на 73 и 74 членове, но се задължава да внесе такива свои разпореждания за потвърждение в първото Народно събрание”) и се познава конкретната историческа ситуация (разбойническите действия – П. П.) ще се констатира, че държавният глава съвършено основателно прибегва до предоставеното му от Конституцията право. Чрез указа на началника на създадения в края на май 1879 г. Източен военен отдел (на основа чл. 127 от ВСУ и чл. 227 от ВУН) се дава правото да предава на военен съд цивилни лица за престъпления като: а) явено въстание; б) умишлено убийство; в) разбойничество; г) подпалване на частно имущество; д) унищожаване на продоволствени и военни запаси и складове с държавно имущество. Широките правомощия, предоставени на Шуменския началник, включително и правото да се учредява полеви военен съд и да се утвърждават от него окончателно всички издавани присъди, произтичат от действащите членове 630 и 631 на руския ВСУ. Същият княжески устав урежда нормативно и извънредната съдебна система, като административно-полицей-

ската част е оставена на усмотрението на военните и полицейски сили. Известно частично уреждане на този въпрос се прави с княжески указ № 60 от 30 юли с. г., с който се изисква гражданите, желаещи да пътуват в районите, обявени във военно положение, да се снабдят с паспорти³.

Княжеският указ от 10 юли 1879 г. следва да се отнесе към групата на извънредните укази и подлежи на одобрение от Парламента. Това би следвало да стане в едно от заседанията на I ОНС (Обикновено народно събрание). Но то е с един от най-кратките срокове на съществуване – от 21 октомври до 24 ноември 1879 г. И указ № 5 остава невнесен за одобрение, макар че срещу него няма никакви обструкции...

Фактът, че в княжеския указ административно-полицейската част от въведеното военно положение не е достатъчно ясно регламентирана, заставя изпълнителната власт да издаде няколко подзаконовни нормативни акта. Според един от тях губернаторите и окръжните началници се задължават да дават на военните власти пълно съдействие. Военните получават правото при неизпълнение на тяхна заповед от страна на полицейски служител да го арестуват и предадат на началника на Източния военен отдел. С проектозакона от 26 април 1880 г., одобрен от Народното събрание, са дадени извънредни пълномощия на военния министър, с цел потушаване на разбойничеството. На него биват подчинени всички военни и граждански власти в регионите, обявени във военно положение, и му се предоставя правото да предава на военен съд жителите, обвинени в деяния, определени от закона⁴. С последната промяна се изема правото на началника на Източния военен отдел да предава цивилните граждани на военен съд, както е по силата на указ № 5.

Така стоят нещата с най-ранния етап от въвеждането на военно положение в Княжество България. Скоро след това, поради затихване на разбойничеството, в източната част на Княжеството то бива отменено.

В по-късен етап въвеждането на военно положение в страната е обвързано с амбициите на първия български княз. След 27 април 1881 г. в Княжество България се установява режим на княжески пълномощия, Конституцията е отменена и в страната действат военновременни закони. Княз Александър I Български съобщава намерението си да свика ВНС (Велико народно събрание), на което да постави своите условия, според него необходими за правилното държавно управление.

Българският държавен глава разделя чрез указ № 312 страната на пет военни области, командвани от „чрезвычайни комисари“ – руски офицери. Те имат право „да отдалечават от длъжностите им“ лица от Министерството на вътрешните дела, „които злоупотребяват с властта си“, и да ги заместват с други⁵. Указът не се базира на законов текст. С указ № 404 на 24 май 1881 г. князът постановява и учредяването на специални военни съдилища, предназначени да съдят органите на изпълнителната и полицейската власт, заподозрени

във възбуждане на метежи и неподчинение на властта. Предвидени са само два вида наказания: смърт чрез разстрел, утвърждавана от военния министър в срок от 24 часа и затвор за не повече от един месец⁶.

През започващото лято на 1881 г. ситуацията в Княжеството е изключително напрегната. Противниците на княжеския режим на пълномощията провокират на места големи безредици, за чието потушаване се намесва и войската. Така например в Оряхово ген. Й. К. Г. Ернрот изпраща войскови отряд от една рота под командването на подполковник А. Ремлинген с най-строги заповеди да прокламира при звука на барабани военно положение и размирниците да бъдат изправени пред военни съдилища⁷.

Второто Велико народно събрание е открито в Свищов на 1 юли 1881 г. За около един час 300-те депутати гласуват исканите от княза пълномощия, при това без разисквания и с аплодисменти. Конституцията е суспендирана за срок от 7 години, а системата на извънредните комисари и учредените при тях военни съдилища са запазени до 1 септември същата година⁸.

С указ № 532 от 19 юли 1882 г., отново е въведено военно положение в някои източни региони на страната, където разбойничеството се активизира⁹. За потушаването му е упълномощен военният министър, който учредява военни съдилища в дадените райони. В указа не са посочени престъпленията, които би трябвало да са обект на разглеждане от тези съдилища. Под отговорност са подведени всички лица, извършващи „дела на разбойничеството“. Частична конкретика в това отношение се постига чрез „Прокламацията към жителите на местата, обявени на военно положение“ на министъра на вътрешните дела от 25 юли 1882 г.¹⁰ В нея са предвидени съд за съучастниците и наказание „бесилка“ за пряко уличените в разбойничество. Министерството на правосъдието издава окръжно № 2810 от 24 юли 1882 г., от което става известно, че държавният глава е разпоредил да се учредят военни райони, на чиито началници се дава правото да утвърждават смъртните присъди, да въоръжават местното население, да налагат глоби за неизпълнение разпорежданията на властта както и да ползват безвъзмездно транспорт от местното население¹¹. Поради настъпване на зимата и намаляване активността на разбойниците военното положение е вдигнато на 9 декември 1882 г., но това не означава, че проблемът е окончателно решен¹².

В един по-следващ етап, през 1885 г. във връзка със Съединението на Източна Румелия с Княжество България и последвалата Сръбско-българска война, още на 6 септември 1885 г. председателят на Временното правителство в Пловдив издава заповед, с която се устройват военни съдилища, като този документ не е базиран на законов текст¹³. Престъпленията, определени от тази заповед за подсъдни на военните съдилища, не са конкретизирани, а са оставени на усмотрението на армейските командири. С указ № 15 от 10 септември 1885 г. на княз Александър, цялата „съединена вече“ страна е обявена във военно поло-

жение¹⁴. В същия ден княжеският комисар в Пловдив издава заповед № 1, която спира дейността на всички съдебни учреждения в Южна България. С указ № 35 от 12 септември с. г. цивилните лица се предават на военните съдилища от полковите командири и от комендантите на населените места. Присъдите се утвърждават от княза¹⁵.

Административно-полицейските власти в Южна България придобиват право на съдебна власт с указ № 5 от 26 септември 1885 г. В Северна България действат две постоянни мирновременни военни съдилища. В Южна България съдебните учреждения на бившата Източна Румелия преустановяват функциите си по разглеждането на всякакъв вид съдебни дела¹⁶. Поради това цялото правосъдие на юг от Балкана разчита само на военно-полевите съдилища и на някои административни институции, натоварени временно със съдебни функции.

На 2 ноември 1885 г. Сърбия обявява война на България и в страната започва да действа военновременното законодателство. Съгласно чл. 157 от Военно-съдебния устав във военно време се преустановява напълно действието на гражданските углавни закони. През септември 1886 г. министърът на правосъдието издава окръжно, с което разследването на престъпленията, упоменати в указите № 35 и № 41 от 1885 г., се прехвърля от военните прокурори на гражданските съдебни следователи¹⁷. Но в името на точността би следвало да се посочи, че след подписването на мира със Сърбия (19 февруари 1886 г.) и Топханенския акт (24 март 1886 г.) отпадат основанията за продължаване на военното положение в страната. С княжески указ № 1 от 29 март 1886 г. военното положение е отменено.

Новият етап от развитието на военното положение в България е свързан със събитията от 9 август 1886 г. На 8-ми срещу 9-ти е извършен държавен преврат от група офицери русофили, недоволни от външнополитическия курс на княз Александър Батенберг. Начело на преврата застават майор П. Груев и капитаните А. Бендерев и Р. Димитриев. Превратаджиите заставят княза да се откаже от престола, като се опитват да формират нова изпълнителна власт. През нощта на 9 август с телеграма до окръжните управители е въведено военно положение и на гражданските власти е заповядано да се подчинят на заповедите на старшия военен командир¹⁸. Със следващата телеграма обаче предишната се обезсилва, защото е наредено войските да положат клетва за вяност и към Временното гражданско правителство. Военното положение не е оформено съгласно изискванията на Търновската конституция. Акцията не получава подкрепа от българската общественост. Начело на контрапреврата застава Стефан Стамболов, който тогава е председател на Народното събрание. До завръщането в страната на княз Александър е съставено наместничество, което обявява на 16 август 1886 г. ново военно положение въз основа на чл. 47 и чл. 76 от ТК¹⁹. Изпълнението на тази задача се възлага на току що назначения от наместничеството (Ст. Стамболов – П. Р. Славеиков – д-р Г. Странски) премиер и едновременно с това министър на вътрешните работи д-р Васил Радославов.

Макар и завърнал се в България, княз Александър Батенберг отказва да встъпи отново на престола като се мотивира с нежеланието, изказано по този повод от руския император Александър III. Така на 26 август с. г. окончателно абдикира от престола. До този момент военното положение в страната не е уредено – не е оповестено кои престъпления попадат под юрисдикцията на военните съдилища, кой има право да предава виновните на съд. На 3 септември 1886 г. в Народното събрание се провежда обсъждане на указа от 16 август като той е одобрен единодушно. Още на следващия ден предвид обстановката в страната, регентите издават указ № 190, с който постановяват основните параметри на вече въведеното военно положение. Действието на военните съдилища се разпростира и върху извършените от цивилни лица престъпления, включени в указите № 35 и № 41 от 1885 г. като те се предават на съд от полковите или по-горестоящи командири. Светлина в тази обстановка дава обяснителната инструкция на главния военен прокурор Георги В. Агура издадена на 8 септември с. г. относно указ № 190²⁰. В нея се изяснява смисълът на отделните разпоредби на указа, като изрично се подчертава, че всички престъпления и постъпки на гражданските лица, невключени в указа, остават под юрисдикцията на гражданските съдебни власти и че на цивилните лица под никакъв предлог не могат да се налагат наказания по армейския Дисциплинарен устав. На 30 октомври 1886 г. м-р Рачо Петров – началник на Щаба на българската войска, предлага на регентите военните съдилища в районите, обявени в извънредно положение да се преименуват в полеви военни съдилища. На основание чл. 608 от Военно-съдебния устав, с отделен указ регентите удовлетворяват това искане, като изрично записват в текста, че откриването им ще се извършва според необходимостта. Учредяването им, назначаването на техни членове, а впоследствие закриването им се извършва с отделни заповеди на военния министър.

След контрапреврата по-голямата част от офицерите, участвали в детронацията на Александър Батенберг, емигрират. Част от тях се установяват в Румъния. В Букурещ те създават Емигрантски офицерски комитет, който си поставя за задача да подготви и вдигне бунтове във военните гарнизони в Силистра и Русе. За целта в Силистра е образуван местен комитет, начело на който застава началникът на гарнизона капитан Христо Кръстев. Властите разбират за подготовения заговор и бунтът започва преждевременно. От Румъния в града пристигат офицери, водени от Р. Димитриев. Регентите са принудени да възстановяват временно една стара военнотериториална структура в Княжеството отпреди Съединението – т. нар. Източен отдел. За негов началник е назначен началникът на Генералния щаб майор Рачо Петров. На 20 февруари с. г., с указ на регентите, на него са присвоени права на главнокомандващ и му е дадено правото да утвърждава смъртни присъди, издавани от полевите съди-

лица²¹. През март и април 1887 г. със заповеди на военния министър полеви военни съдилища се учредяват в Сливен, Стара Загора, Хасково, Шумен, Варна, Видин и Свищов²². Бунтовете са потушени, капитан Христо Кръстев е убит, а на участниците са наложени тежки наказания. Великото народно събрание избира нов княз на България – Фердинанд Сакскобурготски, който на 2 август 1887 г. е коронясан и полага клетва. Институционалната криза в страната е преодоляна и на 26 август с. г. с указ № 277 военното положение е вдигнато²³.

В края на 1887 г. е приет новият български ВНЗ (Военнонаказателен закон)²⁴. Член 247 от този закон постановява, че наказанията, предвидени за престъпления на военнослужещи, извършени във военно време, са валидни и по отношение на гражданските лица в региона, обявени по надлежния ред във военно положение.

Две години по-късно е приет ВСЗ (Военносъдебен закон)²⁵. В него се съдържат разпоредби, които ще станат основна нормативна база за военното положение. Член 150 от закона гласи: „Лицата от гражданското ведомство, освен в случаите на смесена подсъдност, се предават и съдят от военните съдилища само в местности, които са обявени на военно положение и то само за тия престъпления, които са преброени изрично в издавания по тоя Височайши указ”²⁶. А отдел IV от закона е озаглавен „За съда във военно време.” Според чл. 992 полеви военни съдилища се учредяват в съответните армии, само ако последните пресекат държавната граница, т. е. при военно положение са в действие само обикновените мирновременни военни съдилища. Член 997 постановява, че гражданските лица са подсъдни на военните съдилища за всички извършени от тях престъпления само при военно време. По същото време обаче се приема закон за полицията, който регламентира в чл. 22 възможностите за взаимодействие между военните и административни полицейски органи. Там изрично се посочва, че в конкретика случаите на евентуално взаимодействие се определят от особена инструкция, изработена съвместно от военното министерство и МВР. Благодарение хармонизирането усилията на полицейските и военно-съдебните власти по време на режима на Стефан Стамболов (1888–1891 г.) се постигат значителни успехи и в борбата срещу разбойничеството. Взело твърде големи размери в Ловешко, Тетевенско, Орханийско, Дупнишко и Беловско, това движение в крайна сметка бива парализирано в резултат на първите действия между гражданските и военни юристи, кристализирали в „Закона за разбойниците”. Най-сериозно изпитание за военно-съдебната част по време на Стамболовия режим, представлява провокираният от централната изпълнителна власт процес срещу майор Христо Попов. За допуснати финансово-счетоводни нарушения в своята част, българският офицер получава от военния съд тежка присъда, въпреки особеното мнение на председателя на този съд, сякаш за да се демонстрира пред българското общество приоритетната роля на политическата целесъобразност²⁷. Още по-драстична е доминацията

на политическата целесъобразност пред каналите на военната юриспруденция в процеса срещу майор Коста Паница две години по-късно. Политическата конфронтация между българското офицерство по оста русофили – русофоби съзнателно се усложнява от поведението на българското правителство (Стефан Стамболов и Сава Муткуров), за да ескалира в утвърждаването и изпълнението на смъртна присъда чрез публичен разстрел над донеотдавнашния преследвач на русофилите. Изменилият на крайните си русофобски убеждения, отлично подготвен военен юрист майор Коста Паница, съпричастен с гоненията не само над колегите си офицери, но и над бившия премиер П. Каравелов, до последно храни илюзии, че не би следвало да бъде сурово съден заради замисли, а не реализирани деяния. Но зад неговата аргументация не застават не само правителствените среди, но и Главният военнокасационен съд, а и Главният прокурор. Нелепата смърт на този офицер би следвало да стане назидателен пример на прекалено вживяващите се в своите патриотично политически пристрастия офицери²⁸. На 15 ноември 1899 г. Министерството на войната внася в Народното събрание „Законопроект за устройството на военните съдилища“. Последният предвижда възможността да се усили юридическия елемент във военните съдилища. Поради неизяснени причини този законопроект остава обаче неразгледан²⁹.

Що се касае до устройването на военните съдилища, то това е дълъг процес, преминал през много етапи на развитие, с редица промени в закона, като в крайна сметка неговите законови основи са утвърдени през 1912 г. В основата им е вграден обаче най-същественният опит по ангажирането на военните юристи в практиката на изстрадания живот в Княжеството по време на прилаганото военно положение.

Задълбочено внимание заслужават някои подробности по организацията на военните съдилища в навечерието на Балканската война от 1912 г. Най-значимият акцент по устройването на военните съдилища по това време представлява издаденият указ № 10 за устройството на военните съдилища и тяхната подсъдност от 24 февруари 1912 г., подписан от цар Фердинанд I Български³⁰. В този документ се регламентират предназначението, организацията, правата и задълженията на състава и подсъдността на военните съдилища, Военнокасационния съд и Военнопрокурорския надзор. По предложение на министъра на войната съгласно чл. 108 и чл. 109, законопроектът би трябвало да се внесе в XV (Петнадесетото) Обикновено народно събрание, за да бъде разгледан на първа редовна сесия. Изпълнението на указа е възложено на министъра на войната ген.-майор Н. П. Никифоров (1858–1935 г.), който го внася за обсъждане. Този законопроект засилва постоянния юридически елемент в състава на военните съдилища, приема системата за избиране на временните им членове по жребий, а не по назначение, и установява подробни правила за служебната отговорност на военните съдии. Въпросът за военната подсъдност се обсъжда

от смесената комисия от военни и граждански магистрати, назначени от министъра на войната, със съгласие на министъра на правосъдието. Към законопроекта е приложена обяснителна записка, която съдържа мотиви за по-важни изменения и допълнения на дотогава действащия Военносъдебен закон³¹. Проектопредложението предвижда и изменение на член 72 – „Военните лица, когато се намират на действителна служба, да не се съдят от военните съдилища за всички „криминални работи”, а само за криминални дела от военен характер”. Това проектопредложение предизвиква живо разискване, от което става ясно, че понятието „криминални работи от военен характер” е категория с неопределен, аморфен характер. Защитниците на тезата, че военните трябва да се съдят във военни съдилища за каквото и да е престъпление, се облягат на това, че няма престъпление извършено от военно лице, което било по начина на извършване, било по подтик да не засяга военната дисциплина. Според тях военните приели тази служба в името на държавата се отказват от някои свои права като обикновени граждани. Военните лица трябва да бъдат съдени от военни съдилища, състоящи се от лица дълбоко запознати с особените условия на военния живот и системата на военното възпитание³².

С промяната на чл. 72 от Конституцията Обикновеното народно събрание е пълновластно да определя кои криминално военни лица трябва да бъдат предоставени на общи съдилища или на военен съд. Основната цел на този законопроект е да отсъди трябва ли всички нарушения от военните да бъдат разглеждани от военни съдилища, или трябва да бъдат разглеждани и от общи съдилища и се обръща внимание и на липсата на юридически елемент.

За тази цел от 26 август 1911 г. със заповед № 271 се назначава смесена комисия от висши военни и граждански магистрати, които имали за задача да определят подсъдността на военните съдилища, съгласно чл. 72 от Конституцията. Заключение на комисията е: отменят се полковите съдилища, на които са били подсъдни делата на долните чинове по нарушения, за които Наказателния закон определя шест месечен затвор. Отмяната се налага заради това, че офицерите, назначени от военното ведомство, не са запознати с юридическите норми, следователно съдилищата не винаги имат добри резултати.

Военнонаказателният закон предвижда тези дела да се разглеждат от Дисциплинарни съвети, които да бъдат учредени при всички полкове и да се ръководят от височайши одобрен правилник. Съставът на военните съдилища се намалява от пет на три члена – един председател, един постоянен член, назначен от военносъдебното ведомство и един временен, избран по жребий. При съдене на военнослужещи до чин полковник за престъпления и нарушения предвидени в наказателния закон постоянният член на военния съд се замества с един от членовете на местния окръжен съд, а при съдене на по-горни чинове – с един член от местния апелативен съд. По този начин при разглеждането на общите престъпления, предвидени от наказателния закон в състава на военните съдилища, се предвижда да има представители от военно-углавната юриспруденция, от общата углавна юриспруденция и от битовия мироглед във войската.

В първа глава на „Закона за устройството на военните съдилища и тяхната подсъдност” са посочени за военносъдебни учреждения военните съдилища и военнокасационният съд. В същата глава се определя и изборът на техния състав³³. Според закона царството се разделя на военносъдебни окръзи, като броят им се определя от Височайши заповеди. Постоянното седалище на Военнокасационния съд е столицата на Царството. Военните съдилища разглеждат делата по същество, а Военнокасационният съд (ВКС) наблюдава за точното изпълнение на закона. При военните съдилища и ВКС се назначават военни прокурори и техни помощници. Във военно време и във време на военно положение се учредяват военно полеви съдилища, като съставът им се определя в отдел от Военносъдебния закон. Във втора глава от закона е направена характеристика на военните съдилища. Те се учредяват във всеки военносъдебен окръг, като носят името на съответния град. Състоят се от един председател и двама членове, от които единият е постоянен, а другият е временен. Председателите и постоянните членове се назначават из офицерите от военносъдебното ведомство, а временните членове се избират измежду офицерите от войската по жребий. Когато подсъдимият е полковник, а избраните по жребий са помладши от него, то се прави специален избор. Военните съдилища могат да разглеждат дела извън своето постоянно седалище. В такъв случай съставът се командирова със заповед по военното ведомство. В трета глава от закона е направена характеристика на Военнокасационния съд. Той се състои от председател и двама постоянни члена. За председател се избира генерал по жребий от столичния гарнизон, а постоянните членове – от висшите щаб офицери от военното ведомство. Оценките, която ВКС дава по въпросите, разглеждани от военните съдилища, според чл. 28 се излагат в отделни определения и се обявяват със заповед по военното ведомство за сведение и ръководство. В глава четвърта от ВСЗ е разгледан военнопрокурорският надзор. Той е независим от съдебната власт и се намира под ръководството на министъра на войната. В глава пета е определена работата на военните следователи. При всяко военно съдилище се назначава нужният брой военни следователи, които със заповед по военното ведомство се разпределят по участъци. Защитата пред военните съдилища е определена в глава шеста от закона. Подсъдимите имат право или лично да се защитават, или да си избират защитници от: офицери, които се намират на действителна служба, запасни офицери и от лица на гражданско ведомство. Защитниците трябва да отговарят на условията по чл. 19 (да не са съдени или в момента да има дела срещу тях). Началникът на местния гарнизон назначава служебно защитник на подсъдимите, които не са си избрали такъв.

В закона е определено, че в началото на всяка година всеки съд трябва да даде отчет за служителите си в отделите и за делата през изтеклата година. Отчетите на военните съдилища и ВКС се съставят от председателите, а отчетите на военнопрокурорския надзор – от съответните военни прокурори.

Общите отчети се предават на министъра на войната, а той от своя страна ги предава на княза. Отчетите се обявяват със заповед по военното ведомство за сведение.

На длъжност във военносъдебното ведомство могат да бъдат назначавани само български офицери, влизащи в условията на чл. 19. На длъжностите началник на военносъдебния отдел, постоянни членове във Военнокасационния съд, председатели и постоянни членове във военните съдилища, военни прокурори и техни помощници, началници на отделения при военносъдебния отдел, юрисконсулти при Министерство на войната, военни следователи и делопроизводители при военно-касационния съд могат да бъдат назначавани само офицери, завършили военно право³⁴. Надзорът за бързото и правилно движение на делата във военните съдилища принадлежи на техните председатели и ВКС. Началникът на военносъдебния отдел е длъжен да ревизира военносъдебните места и длъжностни лица най-малко веднъж в годината.

Във втори отдел е засегнат въпросът за военната подсъдност – офицери, които са извършили престъпление и нарушение се съдят във военни съдилища. Ако е съден постоянен член от военния съд, неговото място се заема от офицер от местния окръжен съд. Военните чиновници също са съдени от военни съдилища, съгласно военния закон. Когато военнослужещ и гражданин извършат заедно престъпление, предвидено в общия закон, делата и на двамата са подсъдни на общите углавни съдилища, а когато престъпленията влизат във военния закон се съдят и двамата от военен съд.

Със заповеди по военното ведомство всяка година се обявява щат на Военния съд според бюджета за съответната година. Със заповед № 132 на 26 март 1911 г. е обявен щат на Военния съд³⁵. Според тази заповед началниците на дивизии, инспекторите на войските и началникът на флота трябва да предоставят информация за излишъка или недостига от свръхсрочнослужещи и срочнослужещи във всяка подчинена част, като се има предвид, че от всеки набор трябва да има половин или една трета от показаната цифра в зависимост от срока на службата. Към съответната заповед има прикачен списък с длъжността, чина и бройката. Щатът за военния съд за 1911 г. е следният: за председател на съда е обявена една бройка, а чинът, с който трябва да е заето това място, е полковник; за прокурор е назначен един военен с чин полковник; за помощник на прокурора се изисква чин капитан; за следователи се изисква чинът да е майор, като се отпускат три места; за деловодител при съда и деловодител при прокурора се назначава един човек без чин, т.е. чиновник³⁶.

Щатът за 1912 г. е обявен от министъра на войната със заповед № 180 от 10 април³⁷. Според извадките за тази година местата и бройките са същите като за предходната. Постове, които могат да бъдат заети от подофицери и войници от свръхсрочнослужещи и срочнослужещи са писар-фелдфебел, писар при съда – старши подофицер, писар при прокурора-фелдфебел³⁸. Срочнослужещи

щите могат да заемат длъжностите писар при съда с чин младши подофицер, където са отпуснати две места, писар при прокурора – отново младши подофицер и писар при следователите. За последната длъжност са определени три места, които могат да бъдат заети от редници. Общо съставът на съда се състои от осемнадесет човека. Със заповед № 6 по действащата армия от 25 септември 1912 г. към щата на местните полеви военни съдилища в София, Пловдив и Русе се прибавят длъжностите военни следователи³⁹.

Значима роля в изграждането на военно-съдебната система на България в периода до Балканските войни (1912–1913 г.) има бесарабският българин, достигнал до най-високото за длъжността си звание, генерал-лейтенант Г. В. Агура. В продължение на 28 години той ръководи Военно-съдебното ведомство на българската армия, като изпълнява и функциите на главен военен прокурор⁴⁰. Роден е в южнобесарабското село Чешма варуита (дн. с. Криничное, Украйна) на 8 февруари 1853 г. Първоначално учи за свещеник в гр. Яш, след което става епархийски свещеник в Измаил⁴¹. По-късно решава да завърши военно образование и се записва в Софийското военно училище. Известно време е адютант на първия български княз, след което следва във Военно-юридическата академия в Петербург. Първият му досег с военно-съдебната система е практиката му в руското ведомство. В края на 1883 г. първият български офицер с юридическо образование се завръща в България. Постъпва на служба във военно-съдебната част, ръководена тогава от руския полковник Лиленфелд. Две години по-късно Агура е произведен в чин капитан, след като руските офицери са отзовани от българската войска във връзка със Съединението. Тогава той оглавява военно-съдебната част. Стремейки се да подобри организацията в подчиненото му ведомство, Агура насочва усилията си към подготовката на нормативно-юридическата база. От 1887 г. насетне Г. Агура работи върху Военно-наказателния и Военно-съдебния закон, които парламентът приема през 1887 и 1889 г. Негова заслуга е съставянето на „Правилник за дисциплинарната рота“ (1888 г.) и на новия „Дисциплинарен устав“ (1900 г.), над който се работи години наред⁴². Съществена е дейността му и в областта на наказателната практика. Изработва „Инструкция за реда, по който става лишаването от войскава чест“. Негово дело са и двата закона за устройството на въоръжените сили от 1892 г. и 1904 г.⁴³ Дейността на Агура относно кадровото формиране на дивизионните и армейските съдилища, както и за преминаването на съдебните власти при военно-временни условия през 1912 г., е огромна. От средата на 1912 г. той е произведен в чин генерал-лейтенант. За първи път това звание е дадено на действащ офицер. До този момент то е давано само на офицери от запаса. Богатата му съдебна и наказателна практика спомага предприемането на мерки по засилване ролята на прокуратурата и военни полевите съдилища, с които да се заздрави дисциплината и войнския морал.

Главният военен прокурор и началник на Военно-съдебното ведомство организира много добре взаимоотношенията с армейските съдилища и с Щаба

на действащата армия още в началото на военните действия по време на Балканската война. Всички следствени и съдебни действия се извършват по места – т. е. във военно-полеви съдилища. В самото начало на войната ген. Агура уточнява с прокурора на Софийския военнопoleви съд правата и задълженията на съдебните власти спрямо избягали войници. Не след дълго уведомява Щаба на действащата армия за достигнали до него слухове за мародерство, като търси съдействието му чрез контакти със санитарната инспекция и армейските командири. В първите месеци на войната военно-съдебният механизъм функционира много добре, но впоследствие, след очертаващия се позиционен характер на военните действия, в условията на начеваща се ерозия на бойния дух на войските, Военносъдебното ведомство реагира сравнително рутинно, чрез проточване на следствените и наказателните действия.

Поради чести командировки ген. Агура поверява работата си на своя заместник бесарабеца Димитър Гр. Мететелов, изпълняващ длъжността помощник-началник на военносъдебната част. Последният завършва Софийското военно училище и става офицер в софийската сапъорна дружина, като по-късно е поручик в артилерията. Името му се свързва със заговора срещу Александър Батенберг и той бива екстрадиран от България⁴⁴. Позволено му е да се върне в българската войска през 1897 г. Една година по-късно той постъпва в артилерията като батареен командир в първи артилерийски полк в Шумен. През 1900 г. се записва във Военно-юридическата академия в Петербург. След нейното завършване последователно председателства Русенския, Софийския и Пловдивския военен съд, а от пролетта на 1912 г. е постоянен член на Главния военен касационен съд. От 19 септември 1913 г. става началник на Военносъдебната част и главен военен прокурор. Той поема ведомството в труден период за страната. Военните съдилища са затрупани с дела от войнишките бунтове, поради нежеланието и неподчинението на войниците да се впуснат в национална катастрофа. Основното му значимо дело е работата по Военнонаказателния закон, като през 1915 г. засилва наказателните санкции⁴⁵.

Формирането и развитието на военноправниата система е продължителен процес, който обхваща предимно последните две десетилетия на XIX в., през които се формират основните отрасли на българското законодателство. Всяка форма на държавно управление се извява в условията на определен политически режим. Под режим обикновено се разбира съвкупността от методите и средствата при осъществяване на държавната власт. Замяната на завареното законодателство е обективна необходимост и основна задача пред законодателя, който трябва да създаде и подобри националната военноправниа система. Но Конституцията си остава юридическата основа, върху която се изгражда националната правна система. Новобългарската военноправниа система се формира върху основата на чужди юридически идеи, теории, законодателства и

съдебна практика. През разгледания период (1879–1912 г.) българските законотворци успяват да заменят ВСУ и ВУН, издадени от самодържавна монархическа империя, със закони, подчинени на Търновската конституция. Те успяват да регламентират в правно отношение военното положение – механизъм, използван от княжеската институция за налагане на власт. В продължение на десетки години работа върху устройството на военните съдилища, с промяна на редица закони българските законотворци успяват да поставят правни рамки на военните съдилища. В основата им е вграден опита на военните юристи предимно по прилагането на военно положение. Те съумяват да наложат юридическия елемент в състава на военните съдилища и макар да не са напълно извън влиянието на политическата целесъобразност, да изградят една конструкция, адекватна на тогавашния армейски организъм.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Проданов, Н.** Формиране на правно-нормативната регламентация на военното положение в България (1879–1947 г.). – В: *Човекът и законът – минало, настояще, бъдеще*. В. Търново, 2002, с. 86. За практическите аспекти по прилагането на военно положение в Западна Европа през XIX в. виж: **Янчев, В.** *Армия, обществен ред и вътрешна сигурност. Българският опит 1878–1912 г.*, София, 2006, 24–28. Един задълбочен анализ на статута на военното положение виж: **Янчев, В.** *Цит. съч.*, 44–55.

² Държавен вестник, бр. 1, 28 юли 1879 г.

³ Държавен вестник, бр. 2, 4 август 1879 г. Обстоятелствено съвременно изложение за участието на армията в борбата срещу разбойничеството в Североизточна България виж: **Янчев, В.** *Цит. съч.*, 55–94.

⁴ Държавен вестник, бр. 42, 10 май 1880 г.

⁵ Държавен вестник, бр. 27, 2 май 1881 г., Срв. с **Георгиев, В., Ст. Трифонов**, *История на българите в документи*, Том I, част I – 1878–1912 г., София, 1994, с. 252.

⁶ **Стоянов, З.** *Превратът през 1881 г. Исторически възпоменания*. София, 1994, 97–98.

⁷ **Иречек, К.** *Български дневник*, том I – 1879–1881 г. София, 1995, с. 443.

⁸ Държавен вестник, бр. 48, 11 юли 1881 г.; бр. 52, 25 юли 1881 г.; Към системата на извънредните комисари и употребата на офицери за полицейските служби дори и при военния министър ген. В. Крилов има скептично отношение: според последния така се разваляла войската виж: **Иречек, К.** *Цит. съч.*, с. 474.

⁹ Държавен вестник, бр. 85, 7 август 1882 г.

¹⁰ Държавен вестник, бр. 80, 27 юли 1882 г.

¹¹ Сборник от окръжни предписания на Министерството на правосъдието и определения на Върховния касационен съд. Относително чуждите поданици от 1880 до 1886 г. София, 1886, с. 113.

¹² Държавен вестник, бр. 141, 11 декември 1882 г.

¹³ Сръбско-българска война 1885. Сборник документи. София, 1985, с. 19.

¹⁴ Държавен вестник, бр. 93, 10 септември 1885 г. Това е официален княжески указ, който е последван на 11 септември от конкретизирани мерки, одобрени от

свиканата извънредна сесия на Народното събрание. В действителност още на 9 септември 1885 г. с княжески указ № 4 е обявено военно положение в цялата страна вж: *Дневници* на IV ОНС, III извънредна сесия с. 2; вж: ДВИА ф. 1, оп. 5, а. е. 643, л. 15.

¹⁵ Държавен вестник, бр. 97, 24 септември 1885 г.

¹⁶ **Манолова, М.** Държавно-правно обединение на Княжество България и Източна Румелия – Съвременно право, 1995, № 5, с. 55.

¹⁷ Държавен вестник, бр. 82, 2 септември 1886 г.

¹⁸ **Попов, Р.** България на кръстопът. Регентството 1886–1887, София, 1991, с. 18.

¹⁹ Цит. съч., с. 82. Срв. с Личният архив на Стефан Стамболов Том 1, София, 1994, 25–26.

²⁰ Държавен вестник, бр. 85, 12 септември 1886 г.

²¹ **Костов, Е.** Рачо Петров – офицерът, политикът, държавникът. С., 2004, с. 25. Майор Рачо Петров обаче не се възползва от това си право, а се допитва до регентството. По-подробно и емоционално изложение вж. у **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Регентството. Т. II. София, 1990, 597–599 и сл.

²² Държавен вестник, бр. 30, 14 март 1887 г.; бр. 44, 25 април 1887 г.

²³ Държавен вестник, бр. 95, 27 август 1887 г.

²⁴ Държавен вестник, бр. 14, 6 февруари 1888 г.

²⁵ Държавен вестник, бр. 74, 7 април 1890 г.

²⁶ Държавен вестник, бр. 77, 7 април 1897 г.

²⁷ **Попов, Р.** Процесът срещу майор Христо Попов. – ВИС, 1993, № 3, 17–40.

²⁸ **Стателова, Е.** Майор Коста Паница. – ВИС, 1996, с. 5, 86–104.

²⁹ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а. е. 378 – Обяснителна записка към законопроекта за устройството на военните съдилища и тяхната подсъдност.

³⁰ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а. е. 378, л. 16 – Указ № 10/24.02.1912 г. законопроект за устройството на военните съдилища и тяхната подсъдност.

³¹ Пак там.

³² Пак там.

³³ Пак там.

³⁴ Пак там.

³⁵ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а. е. 202, л. 127 – обявяване щат на военен съд за 1911 г.

³⁶ Пак там, л. 163.

³⁷ ДВИА, ф. 1, оп. 5, а. е. 372, л. 250 – щат на военен съд за 1912 г.

³⁸ Пак там, л. 278

³⁹ ДВИА, ф. 40, оп. 1, а. е. 1, л. 6. – щат на полеви военни съдилища в София, Пловдив и Русе за 1912 г.

⁴⁰ **Калчев, К.** Исторически календар за бесарабските българи. В. Търново, 2001. с. 43.

⁴¹ **Калчев, К.** Бесарабски българи – офицери в съдебното ведомство на българската армия (1885–1918 г.), Българите в Северното Причерноморие. В. Търново, 1992, I, с. 123.

⁴² Пак там.

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Пак там.

⁴⁵ Пак там.